

tradiciju i duhovnost, posebice Palamasovo duhovno učenje i njegovo viđenje monaške duhovnosti i monaštva uopće. U predgovoru Yoannis Spiteris piše: »Za zapadnoga čitatelja bit će teško prihvatiti sve kutove palamitske duhovnosti, ali barem čitajući ovu knjigu nitko ne će moći biti osuđen zbog neznanja u susretu s našom pravoslavnom braćom.« (str. 11.) I doista je tako. Knjiga *Monasteri icona del mondo celeste* uistinu je vrijedno djelo koje čitatelja ne samo da uvodi u duhovnu teologiju Grigora Palamasa, nego detaljno približava Palamasovo mistično učenje, posebno s obzirom na monaštvo, smještajući sve u povijesno-teološki kontekst njegova vremena. Potrebno je također napomenuti da Luka Bianchi u svojem radu polazi od originalnih Palamasovih djela, što dodatno pridaje na vrijednosti ove knjige koja je, unatoč dobromu znanstvenom i kritičkom aparatu, pisana vrlo jasnim i razumljivim stilom.

Antun Japundžić

Carmelo Dotolo

*Moguće kršćanstvo.
Između postmoderniteta
i religioznog traganja*

– KS, Zagreb, 2011., 373 str.

Umjesto uvoda u prikaz knjige Carmela Dotola, *Moguće kršćanstvo. Između postmoderniteta i religioznog traganja*, donosimo dva pitanja od kojih autor polazi i kojima se vraća u čitavom svojem promišljanju:

»Ima li još smisla govoriti o mogućem i vjerodostojnom kršćanstvu, a da pri-

tom ne upadnemo u razočaranost nad onim neposrednim ili pak u utopijski san?« (str. 5.) »Čemu kršćanstvo u multikulturalnoj i plurireligijskoj stvarnosti? Može li hodu povijesti još ponuditi nekakav ozbiljan doprinos i kulturalnu ulogu?« (str. 331.)

Dva pitanja, koja postavlja Dotolo u svojoj knjizi i na koja pokušava dati odgovor, u svojoj su biti zapravo dva dijela jednog te istoga pitanja, o mogućnosti i smislenosti kršćanstva u današnjemu postmodernom, multikulturalnom i multireligijskom kontekstu.

Dotolo naime upozorava da smo na zalasku određenoga oblika kršćanstva te donosi mišljenje kanadskoga teologa J. M. Tillarda prema kojemu, unatoč evidentnoj krizi kršćanstva, mi nismo posljednji kršćani, ali smo zacijelo posljednji kršćani određenoga stila kršćanstva. (usp. str. 6.) Riječ je o promjeni epohe i o zalasku jednoga stila kršćanstva, koji ne znače smrt kršćanstva, nego činjenicu da ovakav današnji stil više ne prolazi i da nestaje. Upravo u skladu s tim otvara se prostor da novost kršćanske ponude bude predstavljena i ponuđena na drugačiji način.

U tom smislu Dotolov cilj jest ukazati, pod teološko-kulturalnim profilom, na mogućnost kršćanstva u postmodernoj zbiljnosti, otkrivajući iznova njegovu jezgru. Središte kršćanske ponude predstavljaju smrt i uskrsnuće Isusa Nazarećanina te kreativna prisutnost njegova Duha u svakomu trenutku povijesti. U svojoj jedincatosti i originalnosti kršćanski se događaj ne može ni na koji način izvesti iz sadašnjega kulturalno-antropološkog konteksta, te kao takav

predstavlja apsolutnu novinu u povijesti. Jednako je važno, na tom tragu, i ljudsko traganje za smislom i istinom, te se stoga, prema našem autoru, radi i o »neuklonljivoj inkulturacijskoj zadaći teologije, koja se ne može ne izložiti antropološko-kulturalnomu mjestu u kojemu se izražava pitanje smisla«. (str. 9.-10.) Stoga se, prema Dotolu, nameće nužnost temeljitoga ispitivanja znakova vremena i dijaloške pozornosti na znakove što dolaze od čovjekova traganja, ali i obveza povratka na izvor kršćanske poruke i na vrelo evanđelja, u smislu da u svakom navještaju i evangelizaciji uvijek sjaji ono središnje i ono bitno. (usp. str. 11.) Prema našem autoru kršćanska se vjera nalazi u krizi u suvremenom svijetu, ali mogućnost leži u »trajnoj iznenadljivosti Boga koji je u Isusu Kristu otvorio drukčiju krizu, jer ne zavarava niti nudi jeftina rješenja, već budi nemir i strast za traganjem«. (str. 13.)

Autor je knjigu podijelio u dva temeljna dijela, koja su podijeljena u poglavlja. Budući da je nemoguće predstaviti cjelovito ovakvu jednu knjigu i svaki njezin segment, pokušat ćemo ukazati na nit vodilju koja je prisutna u knjizi i kojom se kreće autor, te istaknuti neke ključne i zanimljive teme.

U prvomu dijelu knjige Dotolo analizira suvremeni svijet i kulturno-antropološke obzore današnjice. U tom smislu, u prvim poglavljima, autor analizira modernitet te pogotovo postmodernitet.

Modernitet ili novo vrijeme jest, prema Dotolu, vrijeme obilježeno pluralizmom i prodorom drugosti/pluralnosti u različite kulturalne, etičke, religijske

i političke oblike. (usp. str. 18.) Riječ je naime o »novomu« vremenu, čiji se identitet ocrta kroz oprječnost prema prošlosti, te distanciranjem od »staroga«, prošloga vremena. Modernitet, osim sveprisutnoga pluralizma, obilježava i proces sekularizacije (koji nije izvorno negativan proces!), proces raskršćanjivanja društva, ideja o napretku, nova slika svijeta i subjekta (središnjost subjekta i razuma), oslobođanje od religije, odbacivanje tradicije i autoriteta (shvaćenih kao predrasude). Mogli bismo reći, na tragu Dotolovih promišljanja, da je modernitet, odbacujući vjeru u Boga, tradiciju, Crkvu, religiju i autoritet, postao obilježen novom vjedom: u napredak, u ljudsku slobodu, u snagu razuma, u autonomiju subjekta.

Postmodernitet, tj. postmoderna kulturalna situacija obilježena je, prema našem autoru, rastankom od velikih ideja moderniteta. Prema Dotolu, »postmodernitet je postao filozofijom novoga jutra, umoran od velikih priča o napretku, obećanja emancipacije, snažnih istina na kojima valja temeljiti životna pravila te vjerskih monoteizama«. (str. 53.)

Riječ je o porazu vjere u velike ideje, u snagu razuma, u napredak, te otvaranju obzorja nihilizma prema kojemu je istina tek iluzija i san (usp. str. 57.); umjesto jakoga subjekta nastupa neznatno »ja«, narcis povučen u sebe (usp. str. 63.-64.), a umjesto snažnoga na scenu stupa slabi razum i misao.

U takvu postmodernom kontekstu naš autor se posebno osvrće na temu religije. Analiziravši povratak svetoga i religioznoga u posmodernitetu, Dotolo se pita: »Tko bi očekivao tako vele-

ban povratak religioznoga iskustva u suvremenu kulturu?«. (str. 111.) Koje su, međutim, temeljne karakteristike suvremenoga povratka religije? Riječ je o individualnoj religioznosti, koja je netrpeljiva prema institucionaliziranom obliku religije i koja religijske predodžbe preuzima i prerađuje, kako bi bile dostupne za estetičku i psihološku uporabu. (usp. str. 118.-119.) Radi se nadalje o potrebi za religijom na razini zadovoljenja emocija, te u smislu neposrednoga iskustva i konzumiranja svetoga. (usp. str. 120.-121.) Štoviše, ukazujući na ambivalentnost, tj. na dvoznačnost povratka svetog, naš autor se poziva na njemačkoga filozofa i sociologa E. Fromma koji je primijetio da »ova vrsta sklonosti k religioznom tek je maska iza koje se skriva duboko materijalistički i nereligiozan stav«. (str. 123.) Riječ je o religioznosti bez transcendencije i bez zahtjeva za istinom. Ova je religioznost, u svojoj srži, više želja za zdravljem, mirom, unutarnjim spokojem, životnom harmonijom, nego težnja za susretom s Drugim i s istinom. Opisujući religijsko gibanje *new age*, Dotolo ističe kako je njegov najzavodljiviji, a možda i najlukaviji aspekt, ponuda prostora religioznoga iskustva bez potrebe posredovanja religije, do te mjere da postaje teško uopće ga odrediti kao religioznu stvarnost, budući da nema prostora za Drugost i za transcendentno božansko. (usp. str. 127.)

Dotolo ističe da unutar ovakva postmodernog konteksta, kršćanstvo može dati svoj doprinos koji, na teološkoj razini, leži u »povijesnom samopriopćenju i samodarivanju trojstvenoga Boga u

osobi Sina, Isusa Krista«. (str. 139.) Kršćanski identitet obilježava upravo ta kristološka specifičnost zbog koje kršćanstvo nosi u sebi relacijalnu univerzalnost koja potiče na susret, razmjenu, potragu za drugim. (usp. str. 141.-142.)

U drugomu dijelu knjige, Dotolo ulazi u dublju analizu kršćanstva i njegove ponude. Kršćanska posebnost počiva na jedincatom i nezamislivom obliku bivovanja-s-ljudima, drugim riječima, u događaju *kenoze*, koja je definitivno obilježila lice povijesti.

Kategorija *kenoze* (Božjega samo-poniženja, oplijenjenja, smrti) jest unutar kršćanskog otajstva središnja kategorija koja uvodi drukčiji način za mišljenje o Bogu i govor o njemu. Kenoza je izraz slobodnoga samodarivanja Božjega čovjeku u Isusu Kristu; izraz koji ideji Boga i čovjeka daje nečuveno značenje. (usp. str. 178.) Upravo se, prema Dotolu, u specifičnosti *kenoze* nalazi izvorni identitet kršćanstva, te ključno mjesto ponovnoga pronalaženja živosti kršćanstva. (usp. str. 166.-178.)

Kršćanstvo – osobito u svojoj kenotičkoj dimenziji – nije tek površna i jeftina religiozna ponuda, koja ostaje u sferi zadovoljenja privatnih religioznih potreba ili psihološko-duševnih čovjekovih stanja, nego kršćanstvo u svojoj ozbiljnosti i povijesnosti želi zahvatiti čitava čovjeka, ali i povijest, društvo, svijet, te biti realna snaga preobrazbe svijeta i povijesti, zauzimajući se aktivno za svijet i u svijetu – upravo u duhu Kristova i evanđeoskoga događaja. (usp. str. 177.-178., 232.)

Kenoza nam otkriva Boga kao Boga su-patnika, suosjećajnog Boga, Boga kojemu je stalo do čovjeka i koji čovjeka ljubi, do te mjere da pati i umire za čovjeka. Slika je to o Bogu uistinu nečuvjena i jedincata u kojoj leži privlačnosti i autentičnost te vjerodostojnost kršćanske ponude.

U tom smislu, usko povezana s kategorijom kenoze, jest dimenzija su-osjećanja, koje nije tek površno osjećanje ni nekakav sentimentalizam, već (su)osjećanje koje proizlazi iz ljubavi i preobražava se u životnu odluku, te potiče na uživljavanje u drugoga, stvarajući stil otvorenosti za drugoga. (usp. str. 188.-195.) Dotolo tako upućuje na obzor Božjega *patosa* (trpljenja, patnje), tj. na Boga koji ulazi u povijest te se otvara svijetu i čovjeku.

Bog koji objavljuje Isusa Krista i Bog kojega objavljuje Isus Krist, prije svega jest Bog-suosjećanje, Bog usmjeren čovjeku i za čovjeka. Kristološki shvaćeno, suosjećanje upućuje na prisutnost koja umije oblikovati prostor za drugoga. Raspeti je Krist, prema Dotolu, prije svega (tu)bitak-za-drugoga koji izražava radikalnost transcendencije, sve do posvemašnjega darivanja života na križu, te koji, kao takav, objavljuje nečuvjenost Božjega bitka. (usp. str. 196.-199.)

Dotolo tako, govoreći o biti kršćanstva, naglasak stavlja upravo na Božju *kenozu* i *patos* ostvaren u Isusu Kristu; na Božje poniženje i patničko suosjećanje prema čovjeku, utemeljeno na neizmjernej božanskoj ljubavi.

Kršćanstvo i kršćanska antropologija predstavljaju doprinos i identitetu čo-

vjeka. U tom smislu Dotolo ukazuje na antropološke posljedice kršćanske vjere. U perspektivi ontologije stvorenosti čovjekov se identitet poima u odnosu s drugošću Boga i bližnjega, a duboki smisao njegova dostojanstva jest u kristološkom događaju. Naš autor ističe kako je biblijska antropologija obilježena susretom – odnosom – Boga i čovjeka. Srž biblijske antropologije stoji zapravo u postojanju, u odnosu. Biblijska slika čovjeka ukazuje na njegovu stvorenost (slika Božja) i relacijalnost: upravo u susretu i u odnosu s drugim – prije svega u susretu s Bogom – ostvaruje se čovjek kao osoba, kao dionik događaja ljubavi u neiscrpoj i beskonačnoj otvorenosti drugomu. (usp. str. 290.-299.) Unutar Dotolova promišljanja imamo tako ponudu jednoga specifičnog, upravo biblijsko-kršćanskoga humanizma, koji naglašava važnost Drugoga i drugosti kao temelja čovjekova identiteta.

Naš autor ukazuje također kako u postmodernitetu pitanje smisla života, odnosno fenomen traganja za smislom, uopće ne jenjava. U ovakvim okolnostima otvara se, prema Dotolu, obveza i prostor za kršćansku ponudu životnoga i religioznoga smisla. (usp. str. 333.-337.) Jedinstvenost i posebnost kršćanskoga događaja, koji se sastoji u susretu s drugošću i originalnošću Boga Isusa Krista, omogućuje da uvidimo gdje se nalazi izvor vrijednosti i smisla.

Crkva, prema Dotolu, u perspektivi kristološkoga događaja, mora sve više postajati znak novoga čovječanstva i metafora drukčijega svijeta, koji je obilježen logikom pomirenja i bratstva, darivanja i ljubavi. Crkva mora biti svjesna da je

njezin povijesno-spasenjski doprinos nezamjenjiv u mjeri evangelizacije, tj. iznenadne i inače nedostupne novosti definitivne blizine Boga u borbi za smisao i prava svakoga čovjeka, osobito za obespravljene i siromašne. (usp. str. 235.-249., 352.) Kršćanska i crkvena prisutnost u povijesti ima dragocjenu i važnu zadaću, prema Dotolu, jer je ona dar apsolutno nove i izvorne mogućnosti. Jedina se opasnost sastoji u tomu da se otupi njezinu posebnost ili ublaži njezin paradoks, prisiljavajući evanđelje na skućavanje u sheme očitoga i već očekivanoga. (usp. str. 353.)

Možemo zaključiti ukazujući na dvije temeljne vrijednosti ove knjige. Ona nas uvodi, s jedne strane, u poznavanje vremena i trenutka u kojemu živimo: vremena postmoderne odnosno postmoderniteta, s njegovim mnogostrukim, često fluidnim i fragmentarnim odrednicama. Knjiga u tom smislu predstavlja izvrsnu analizu i pažljivo osluškivanje aktualnoga vremena i kulturalne situacije.

S druge strane, Dotolova knjiga predstavlja suvremen prikaz biti kršćanstva, njegove unutarnje vrijednosti, smislenosti, a onda i njegove mogućnosti u ovom našem vremenu. Jednostavno rečeno, Dotolo nas upućuje na ono bitno, sržno i temeljno u kršćanstvu: na događaj Isusa Krista, u snazi kenoze i suosjećanja, te na ozbiljnost i snagu Božje ljubavi, konkretizirane u Isusu raspetomu i uskrsnomu. Na tom tragu valja istaknuti kako je konstanta Dotolovih promišljanja isticanje dimenzije Drugoga i drugosti, kao specifičnosti kr-

šćanske objave (Krist – (tu)bitak za drugoga) i kao uvjeta ostvarenja čovjekova identiteta.

Dotolo ukazuje na *nečuvenu originalnost* kršćanske ponude upravo u patnji, smrti i uskrsnuću Isusa iz Nazareta. I u ovom našem vremenu krize, malodušja i sveopće nesigurnosti, s jedne strane, te osjećaju vjerske ravnodušnosti, ali i bujanju religioznih ponuda, s druge strane, kristološko-evanđeoski događaj i navještaj nudi se kao nova mogućnost za suvremenoga čovjeka, izgubljena u svijetu fragmenata i odlomaka, te lišena sveobuhvatnoga horizonta smisla, koji bi trebao biti svojevrsan interpretativni ključ egzistencije.

Dotolov pristup je, u tom smislu, teološko-religiozni, ali i kulturalno-antropološki, jer želi ponovno otkriti kvalitetu čovječnosti u kršćanskomu smislu, nudeći viziju kršćanskoga humanizma, te iznova ukazujući na dubinu i snagu Smisla, za kojim i danas čovjek traga, a koji na tako originalan i jedincat način sadrži upravo kršćanski događaj.

Ovdje želimo ukazati i na Dotolovo široko poznavanje suvremene teološke i neteološke literature, koju obilato navodi i na koju se poziva u ovoj knjizi. Ono što nedostaje, a bilo bi vrlo korisno, jest bibliografija, odnosno cjelovit popis literature koju je Dotolo koristio u svojem radu, kako bismo na jednom mjestu mogli imati uvid u sva konzultirana djela.

Riječ je, u svakom slučaju, o zanimljivoj, ali kompleksnoj i zahtjevnoj knjizi, koju vrijedi pročitati.

Davor Vuković